

A korabeli erdélyi román sajtó tanúsága szerint nem egy román iskola, ezek közül is elsősorban a görögkatolikus iskolák, főleg a Szatmár- és Máramaros-vidékiek vezették be a rendszert. A *Gazeta de Transilvania*²⁶ érdekes folytatásos cikket közöl a vidék román iskoláinak helyzetéről, és megállapítja, hogy az utóbbi években ezek száma örvendetesen emelkedett. A cikk írója jelzi, hogy Degenfeld Ottó gróf Erdőszádán és Tományban egy-egy kétszáz férőhelyes iskolaépületet emeltetett, és 120 „...Lancaster-módszer szerint kidolgozott új fali olvasótblát” hozatott számukra.

A *Tudományos Gyűjtemény* 1841-ben újabb cikket közölt a Bell–Lancaster féle módszerről. A cikk ugyan fordítás németből, de a szerző, Lovász Imre jelzi, hogy az alapszöveget kibővítette.

„Az új tanításmód hatásai olly szembetűnőek, s magok mellett bizonyítók, a tapasztalás, a jelesség hasznosság pecsétjét annyira reájok nyomta, hogy a hitetleneknek merészen lehet kiáltani menjetek és lássátok!”²⁷

A szerző nem ismeri ugyan az erdélyi törekvéseket, de az európai példákon meggyőzően bizonyítja a módszer hatékonyságát.

Összefoglalásul elmondhatjuk, hogy a reformkori magyar sajtónak a Bell–Lancaster módszerre vonatkozó híradásai értékes adalékokkal szolgálnak az összehasonlító neveléstörténeti kutatások számára.*

FEHÉR KATALIN

Hajnóczy Iván „hagyatéka”. Adalékok Katona-szövegek pontosításához, kiegészítéséhez, forrásaihoz és magyarázatához. Hajnóczy Ivánt (1883–1978) méltán tarthatjuk számon a legeredményesebb Katona-kutatók között. Egyetemi tanulmányait az Eötvös Collegium tagjaként végezte, alsókubini, késmárki és budapesti tanárság után 1910-ben Kecskemétre került a felsőkereskedelmi iskola igazgatójának. 1942-ben nyugalomba vonult, 1945-ben külföldre távozott. 1949-től Buenos Airesben, 1961-től Los Angelesben élt.

Irodalomtörténészként nemcsak Katonával foglalkozott, figyelmet azonban leginkább róla szóló írásaival keltett. *Katona Kecskeméten* című műve (Horváth János előszavával, Kecskemét, 1926), a szerkesztésében megjelent *Katona emlékkönyv*, benne „Katona életének és műveinek bibliográfiája” (uo., 1930) és a sorokat először számozó *Bánk bán*-kiadása (uo., 1930) a Katona-irodalom alapművei közé tartozik. Neki jutott eszébe, hogy a *Bánk bán* 1815-i, a XX. század elején megrongálva előkerült szövegének hiányait legalább részben pótolni lehet Bárany Boldizsár „Rostá”-jának idézeteiből (It 1914, 177–179). Más fontos tanulmányait, szövegkiadásait (pl. Katona színháztervét, vadásznaplóját) nem említve, ezúttal két könyvbe ceruzával írt bejegyzéseit kívánom ismertetni. Az egyik könyv Miletz János *Katona József családja, élete és ismeretlen munkái* (Bp., 1886) című kiadványának a Katona József Kör bélyegzőjével ellátott példánya, a másik Hevesi Sándor 1901-ben megjelent magyarázatos *Bánk bán*-kiadása a kecskeméti megyei (volt városi) könyvtárban. Ez utóbbira fölhívta ugyan a figyelmet Lisztes László Katona-bibliográfiája (Kecskemét, 1991), de nem vetek róla tudomást.

²⁶ *Gazeta de Transilvania* 1843. 24–25. sz. Idézi NÁHLIK Zoltán: *A kölcsönös tanítás módja népoktatásunk történetében*. Bp. 1986. 17.

²⁷ LOVÁSZ Imre: *A Bell–Lancaster féle tanításmódról*. = *Tudományos Gyűjtemény* 1841. VIII. 61–78.

* A tanulmány az OTKA támogatásával készült (T 037613)

Katona drámbírálatának Miletz könyvében közölt szövegét („Kisfaludy Károly Ilka című négy felvonásos drámájának bírálata”) a kecskeméti városi levéltárban 1944 előtt még fellelhető, noha oda már csonkán és megrongálódva került kéziratából javíthatta és egészíthette ki Hajnóczy. Bejegyzéseit felhasználtam ennek a bírálatnak a kritikai kiadásában (KATONA József: *Verseik, tanulmányok, egyéb írások*. Bp. 2001. Balassi Kiadó, 51–65), ezért itt, mintegy példaként, csak néhány javítását és kiegészítését közlöm: elől a sor számát a kritikai kiadásban, utána az ott található szót, majd – jel után Miletz félreolvasott szavát.

- 24 *rebeg* – *retteg*
- 193 *kitálálja* – *kitalálja*
- 206 *esztendeivel* – *esztendei*

A kéziratban olvashatatlan vagy bizonytalan olvasatú betűket, szavakat szögletes zárójelbe tette Hajnóczy. Példák ezekre:

- 2 [Nikétász Ilkát hogy]
- 289 [15. §.] Az elkeseredett [Nikét]ász jön; [a nagy ferg]teleg, mely
- 290 Alexis feje felett to[rnyosu], mi[nd] jo[bb]ajn gerjeszti a félelmet.
- 388 [24. §.] Tüzet [kiabál egynehány lakos és asszony;] s majd
- 389 [25. §.] Dob, tr[ombita, síp, tárogató harsog; azután jön] győzel-
- 390 met kiáltva [egy magyar hadosztály] Menyhárttal.

Kibetűzött Hajnóczy Miletztől olvasatlanul hagyott szavakat, szótöredékeket, s ezeket föltételezett helyükre írta. Ilyenek:

- 417 a jó Király
- 434 Noha Szerző Úrnál (nem csak itt) még eddig más [Charac]tert
- 435 nem láttunk, mint *jót és rozsztat*; ez pedig
- 446 eltökélli Gyulával való értekezését.

Néhány Hajnóczytól beírt szótöredéket én egészítettem ki, például:

- 419 [vol]na
- 420 ő v[olt]
- 442 [töm]lőczbe
- 457 Egyj nyakas Ma[gyar]
- 465 [Csaló]dottsága

Számos jegyzetet fűzött Hajnóczy Miletz könyvében Katona történelmi műve folytatásához és történeti tárgyú följegyzéseikhez. Ezek teljes körű számbavételére a történelmi művek készülő kritikai kiadásában kerül majd sor, csak néhányat említek közülük, Miletz könyvének lapszámát föltüntetve.

- 235 a Voltaire III. könyv p. 243. jegyzet után: *Essai sur les moeurs et l'esprit des nations*. (IrtK 1933: 255–6.1.)
- 257 az után a jegyzet után, amely szerint Sylvester pápa levelét Dugonics András fordította magyarra: (Ez téves: Decsy Sámuel: A m. sz. kor. hist. Bécs 1792. 90. l. Balics: A rk. egyh. tört. M.orsz. I. k. 37. l.) [Katona nem Decsy fordítását közölte. O. L.]

Bl. rövidítéssel és a lap számának, jegyzet esetén az azt jelölő betűnek feltüntetésével is utalt Hajnóczy Blahó Vince 1772-ben Kecskeméten tartott beszédének 1775-ben Nagyszombatban hely-

történeti jegyzetekkel és levelekkel bővített kiadására. Miletz könyvének 292, 293 és 300–303. lapjain 26 ilyen utalást találunk. Néhány példa ezekre Miletz könyvének lapszámával, az általa felüntetett évszámmal, szövegével, a Blahó könyvére való utalással s az ott található szöveggel:

- 300 1548. Az első szürke barát, a ki a jászberényi klostorból ide járt. – Bl. 8. Amennyire a régi írárok mutatnak, legelső szürke barát volt *Szerem-Ujlaki Ferentz*, ki ezeröttszáznegyvennyóltzadikban, a jászberényi klostorból, kezdett jární Ketskemétre tanító hivattalall. [A barát nevét Miletz szövege 1578-nál tüntette fel.]
- 301 1600. Az első kálvinista prédikátor, ki ide jött, Búzás Imre. – Bl. 8. A Első predikátorjok, mellyet feltalálhattam, 1600-ikban Buzás Mihály vala. Bár konkolyt ne hintegetett volna. [Az utónevet Blahó szövegének megfelelően Hajnóczy helyesbítette. A második, felekezeti ellenszenvre valló mondatot Katona (Miletz?) elhagyta.]
- 301 1690. Tatárjárás. – Bl. 16. A tatár járása [...] megrémítette Ketskemétet 1691-ben. [Hajnóczy 1691-re javította az évszámot.]

Id. Katona kéziratára hivatkozó hat kiegészítő mondatot írt Hajnóczy a 300–302. és 304. lapokra. Egy magyar és egy latin nyelvűt idézek ezek közül:

- 301 1663. Jött Kecskemétre egy jezsuita és egy másikat is hítt a nagyszombati collegiumból; hanem a jövő esztendőkre Gyöngyösre hívtak a megnyitott iskolákra. [Utána:] akkor a Jezsuiták számára Házat építettek, de a Predikátor házából támadt tűz aztat meg emésztete. (id. K. kéz.) [Hajnóczy az évszámot 1673-ra javította.]
- 302 [Az 1728-as bejegyzés után:] Oppignorarunt 1730 et servierunt usq. 1745, ubi Communi [Cumani] se redimerunt [a jászkunok.] (id. Katona kézirata). [Az előbbi szövegben a szögletes zárójelnek Hajnóczytól valók.]
- 306 1790. Gr. Teleki Domokos Hazai utazás [*Egynehány hazai utazások*.] Bécs, 1796. című művére utalt Hajnóczy a kőrösi és kecskeméti földesuraknak a várossal való jogi és gazdasági viszonyával kapcsolatban.

Hevesi Sándor említett *Bánk bán*-kiadásával igen alaposan foglalkozott Hajnóczy. Megjegyezte, hogy hiányzik belőle a verses ajánlás és a Jegyzés, az Elő-versengés elé odairta: „közvetlenül az 1. felvonás előtt, ennek színhelyén”. Megjelölte az első kidolgozásból hiányzó részeket, kijavította a sajtóhibákat, pótolta egy kimaradt sort (2653 [V.440]). A Pontio di Cruce nevet Pontius de Cruce-ra változtatta, visszaállítva a név latin alakját a félig olaszosított helyett. (L. erről a *Bánk bán* kritikai kiadásának 483. lapját.)

A következőkben azokat a megjegyzéseket idézem, amelyeket Hajnóczy Hevesi kiadásának szövegéhez és jegyzeteihez fűzött. Helyüket a folytatólajos sorszámozás szerint adom (ezt Hajnóczy 1930-i kiadásából rávezette Hevesiére). Szögletes zárójelben föltüntetem a kritikai kiadás szakaszonként (felvonásonként) újrakezdődő sorszámát is. A drámából való idézeteket az 1901-i kiadás helyesírásával közlöm. Hevesi Sándor nevét HS-sel, Hajnóczy Ivánét HI-vel rövidítem.

- 46 [E46] És még ma kell, hogy ő enyém legyen! – HS: Anticipatio. Ottó még *nem tudja*, hogy holnap utazik, s így e mondásának nincs értelme, annyival is kevésbbé, mert hiszen még az imént beszélt Biberachnak, hogy kitartóan fogja ostromolni Melindát. – HI: Nem: fokozás!
- 62 [E62] leereszkedek – HS: V.ő. szánakoz stb. – HI: (iktelenül) [további tizenegy sort jelöl meg, ahol ikes ige iktelenül található], viszont bukkanik (1321 [III.185]).
- 146 [I.71] után: HI: A 2. és 3. jel. egész beállítása, részben szövege is azonos Girzik Fr. X. Stephan I. König der Ungarn I. felv.-sal. (IrtK 1933: 260. l. Waldapfel J.)

- 229–230 [I. 154–155] Lássá azt, / Hogy itt mik esnek. – HS: Ez már világos czélzás arra, hogy Ottó a nagyúr felesége után jár. – HI: Ez lehet célzás arra [...]
- 527 [I.452] Nem reményleném! – HS: Gertrudis úgy tesz, mintha ellenére volna, hogy Melinda meghallgassa Ottót. – HI: Zavarba akarja hozni, l. 589–598 [I.514–521].
- 581–584 [I.506–509] a könny az a / Gyöngy, mellyel a halálos ágyba' fekvő / Szép virtus ékesíttetik! Ki ekkor / Is még lemond, az oktan – bolond. – HI: Ellenkezőt mond Biberach: 26–28 [E26–28] sor.
- 591 [I.516] kikergettetni – HI: t.i. téged (Ottót! l. 1815. szöveg)
- 658 [I.593] gyermekidhez – HS: talán sajtóhiba – HI: 2397 [V.185] sor is. De 2603 [V.391] gyermekem, 1687 [IV.121] is.
- 810 [II.141] Üveg szemét – HS: amely nem képes a látásra – HI: Dehogy! = szemüveg
- 964 [II.295] *Istennek a kenettje egy királyi felség.* – HI: Katona monarchista álláspontja egyetemi jogi tanulmányainak eredménye. (IrtK 1933: 252–3. l. Waldapfel)
- 1024 [II.355] Ahol magát más lopta – HS: Czéloz Bánkra, a ki belopta magát a palotába, titkon, álköntösben. – HI: Vagy Ottóra!
- 1102–1104 [II.433–435] Ne menjetek széjjel [...] Hogy megtaláljalak, hahogy talán / Lehetne szükség rátok. – HS: Ezt minden czélzat nélkül mondja, mert hiszen e perczen semmi bizonyosat nem tud még s így szándékai sem lehetnek. – HI: Csakis célzatosan van értelme! ha későn ér haza: velük áll vérbosszút.
- 1137–1139 [III.1–3] mióta hitvesed / Megszűnt Melinda lenni, mindenik / Vétek lehetséges. – HS: Gyönyörű, megható vonás Melinda jellemében. A történetek után nem tekinti magát Bánk hitvesének. – HI: Bonfini, Heltai írja így.
- 1173–1175 [III.37–39] Ha a szegény hold férjhez adja szép / Leányait, mondjátok, hogy királyi / Lakadalma van két nyíl-lövésnyire. – HS: Már zavaros beszéd. – HI: A szép leányok a szegény (= halvány) holdfénynél szerelmeskednek, de közeli lakodalom reményében (erotikus utóéregzés).
- 1219–1221 [III.83–85] Egy szót csak [...] – HS: Bánk ki szeretné venni Izidórából, hogy Ottó és Gertrudis nem közösen főzték-e ki a gyalázatos tervet. – HI: De hiszen hallotta! l. 55. l. [Biberach tanácsa?]
- 1227–1229 [III.91–93] akitől levésekor / Már úgy megundorodott az alkotó, / Hogy félben hagyni dolgát kénytelen volt. – HI: ezért lett nem férfi, csak nő (Gertrud)
- 1230 [III.94] Útonálló! – HS: Így egészíthető ki: Útonálló leszek! HI: [...?] Ottó, vagy Gertrud?
- 1233 [III.97] megöszült a fejem – HI: ezért nem bírok már zsvivány lenni. (l. 1254–5 [III.118–119] sor)
- 1252 [III.116] ez már égbe kiált – HI: t.i. [?] hogy nem keresztényekkel zsaroltatják a népet.
- 1275–1276 [III.139–140] legtisztábbnak mutassa / Magát: de egyben mégis mocskos az. – HS: Melindára vonatkozik, de úgy, hogy Tiborcz is magára értheti. – HI: Gertrud
- 1365 [III.230] hasokra – HI: hajokra (1815. szöveg)
- 1399–1400 [III.263–264] Ha mást nem adhatsz [...] – HI: A legmodernebb gondolat: alamizsna nem elég, a szegény életviszonyait kell megjavítani.
- 1400–1402 [III.264–266] Vigyázz, hogy egy / Zsvivány, tömött erszényeiddel együtt / Ne lopja el nagylelkűségedet. – HS: Vissza ne éljen nagylelkűségeddel. Mintha mondaná: Vigyázz, s ne légy nagylelkű olyanok iránt, a kik azt nem érdemlik. – HI: Nem: – „csak pénzzel vagy nagylelkű, nem szívvel.”

- 1558–1559 [III.422–423] kétségbeesésedet / Kaczagja árnyékom. – HI: szellemjele-
nés: Hamlet apja, Duncan, J. Caesar
- 1665–1666 [IV.99–100] semmivel / Se lenne szédítőbb, mint mostan ez. – HI: t.i.
vagy hogy a kis Merániából Magyarország trónjára jutott, – vagy hogy most
Endre nélkül, korlátlanul uralkodik.
- 1691–1695 [IV.126–130] Midőn / Kifutottam a sárkány elébe, még / Bánkom se jött
utánam – szegény! / Azt vélte tán, hogy nála nélkül is / Elmenni tudnék
lakadalomba. – HI: Ottóval Bánk egyedül hagyott, – nélküle mentem az ud-
vari bálba (ahol a baj megesett).
- 1735–1736 [IV.169–170] mondó, hogy a menyegző / Két nyíllövésnyi – az Bánk és
Melinda. – HI: mondd, hogy Bánk és Melinda házassága rendben van.
- 1947 [IV.381] Így megy egy király – HI: Lear!
- 2048–2049 [IV.246–247] miért nem úgy szól / A hír tehát? – HS: Gertrudis itt ha-
zugságra vetemedik, hogy magát mentesse. Pontio di Cruce illyriai helytartó
levele összevág tökéletesen Bánk vádjaiival. – HI: „A hír” = az udvarban
szállongó hírek.
- 2144–2145 [IV.577–578] a kín, a maga / Egész minéműségében – HS: maga a
megtestesült kín – HI: „a kín” = kínom
- 2151 [IV.584] árnyékom – HI: Hamlet apja, Banquo, Julius Caesar
- 2275 [V.64] előtt: I-ső ZÁSZLÓS Úr – HI: SOLOM [A szereplőcseréről l. a kriti-
kai kiadás 484. lapját.]
- 2364–2368 [V.153–157] Mi bennem ilyen bámulásra méltó? [...] – HS: Bánk itt
maga is elárulja, hogy erőltetett volt az „elszánás”, mellyel belépett. Félti
gyermekét. – HI: Bánk elszánása teljes önmagára nézve; de félti fiát, s Me-
linda halála töri meg.
- 2392 [V.180] véretem megölte – HS: lelkeket megölte – HI: magyar testvéreimet
- 2400–2401 [V.188–189] a feláldozott / Becsületet kiűzte udvarából. – HS: E sor té-
vedésből maradt meg az átdolgozásban, Bánk bán első formájában ugyanis
Melinda nem örül meg s mikor panaszra jő Gertrudishoz, ez hidegen utasítja
el, kiűzi az udvarból. Katona az átdolgozásban elfeledte törölni e sort, mely
itt nincs helyén. – HI: De igen: G. itt is elutasítja M-t. l. 1707 [IV.141], 1737
[IV.171], 1952 [IV.285.] sor. [Vö. kritikai kiadás 485–486. l.]

Fölmerül végül a kérdés, mikor és mivégre készítette Hajnóczy Miletz és Hevesi könyvébe írt jegyzeteit. Az *Ilka* bírálatának jegyzetében a 2001-i kritikai kiadásban ezt írtam: „Bizonyára akkor [...], amikor (1942-ben) a Katona József Társaság javaslatot tett az Akadémia Irodalomtörténeti Bizottságának KJ »összes irodalmi műveinek« »filológus kiadásban« való megjelentetésére. A Kecskeméten található kéziratok sajtó alá rendezésére a javaslat szerint Hajnóczy vállalkozott.” (I. m. 201.) Az említett javaslat azonban Kecskemét történetét kirekesztette a kiadásra érdemesek közül, mivel „csak helyi történeti érdekű. Ezenkívül szövege nem hiteles.” *A Bánk bán* kiadását pedig fővárosi kutatótól várta a Katona Társaság. (Az 1942. jan. 14-én kelt javaslat másolata és az akadémiai bizottság egyetértő, de a kiadást elodázó, 1942. ápr. 2-i válasza a Bács-Kiskun Megyei Levéltárban található X. 52/3 jelzettel.)

Nem zárható ki mégsem, hogy Hajnóczy készült a történelmi mű és a *Bánk bán* kiadására is. Az előbbi értékére elsőként ő hívta fel nyomatékosan a figyelmet: „A kidolgozott részekben Katona jól ismert határozott egyéniségével és drámai előadásmódjával találkozunk. [...] Önálló ítélettel magyarázza a Partiscum és Kecskemét neveket, állapítja meg a népvándorlás népeinek műveltségét, elveti a délibábos nyelvészetet; a vallásos hit eredetéről szólva egész kis sociológiai értekezést ad. Éles kritikája forrásaival szemben lépten-nyomon megnyilvánul.” (Katona József *Kecskeméten*, 1926, 45.) *Bánk bán*-kiadása pedig a leggondosabbak közé tartozik. Az első kiadás szövegére támaszkodott, tanúsítja ezt, hogy a kritikai kiadás előtt egyedül

ő tartotta meg a Solomra vonatkozó utolsó színi utasítás kezdő szavaként a *még*-et a javításként elfogadott *mély* helyett. (Az emendációról I. a kritikai kiadás 512. lapját.) A soroknak az utalást megkönnyítő számozása is, Hevesi kiadásának jegyzetelése is előkészület lehetett egy majdani „filológus” kiadásra.

OROSZ LÁSZLÓ

Teleki Blanka és a sajtó. A magyar nőnevelés úttörőjeként és „a kufsteini mártír”-ként ismert Teleki Blankának nem voltak írói-újságrói ambíciói, a kényszerűség hatására azonban néhány-szor ő is tollat ragadott. Közlésre szánt munkái közül a „Haladunk” című kéziratban maradt (erről a haditörvényszéki aktákból tudunk¹, három korábbi írása azonban megjelent, annak bizonyítékául, hogy az ádáz ellensége, Bilko főhadbíró szerint is „ritka szellemi tulajdonságokkal, tudományos műveltséggel, rendkívüli bátorsággal, erős akarattal és fáradhatatlan kitartással”² rendelkező grófnő nemcsak a festőecsettel bánt mesterien, hanem a tollal is. Világos okfejtésére, élvezetes stílusára és rábeszélő képességére pedig nagy szüksége volt (bátorságra és kitartásra nem kevésbé), mivel nem akármilyen kérdésekben igyekezett a nyájas olvasókra hatni.

Teleki Blanka a „Szózat a magyar főrendű nők nevelése ügyében” (a továbbiakban: „Szózat”) című felhívása a *Pesti Hírlapban*³, a „Nyilatkozat nőnevelési intézetről” című intézet-ismertetője, és ennek részeként Nevelési terve alapvonásai (a továbbiakban: „Nyilatkozat”) a *Honderűben*⁴, majd a *Nevelési Emléklapok* hasábjain⁵, az „Elébb reform, azután nőemancipatio” című cikke pedig az *Életképekben*⁶ jelent meg. E legutóbbiban, amely már a forradalmak tavaszán keletkezett, Teleki Blanka grófnő a hölgytársait igyekezett a sorrendiség betartására, józan önmérsékletre és a hazaszeretetre benső (s nem külsőséges) megélésére bírni. Az írás figyelemreméltó, a továbbiakban azonban a másik kettővel (keletkezésének és megjelenésének körülményeivel és sajtóvisszhangjával) szeretnénk foglalkozni. Ennek oka az, hogy a „Szózat” igazi mérőöldkő mind Teleki Blanka életében, mind pedig a nőkérdés-nőnevelés irodalmában, a hozzá szorosan kapcsolódó „Nyilatkozat” pedig a hazai intézményes leánynevelés történetében nyitott új fejezetet.

Ezernyolcszáznegyvenöt... A 39 éves Teleki Blanka grófnő, aki festői tanulmányai végett hosszú időt töltött Németországban és Párizsban, immár harmadik éve Pesten lakik. Egyedül él (a házasságnak még a gondolatától is elzárkózik), befolyásos férj tehát nem áll mögötte, az apjától kiharcolt anyagi függetlensége révén azonban megteheti, hogy életét teljesen a kénye-kedve szerint alakítsa. Először is megpróbál tájékozódni. Rengeteget olvas – külföldi és hazai kiadványokat, könyveket, folyóiratokat, újságokat vegyesen. Minden érdekl, ami az idő szerint a kis hazában történik. Márpedig csak 1845-ben is igen sok történik! „Megnyílt”, „megalakult”, „megjelent” – adják tudtul a lapok az egymás nyomába touló híreket.

¹ Hadtörténeti Levéltár Abszolútizmuskori iratok, a Pesti Haditörvényszék iratai 1853–7/59. 363/b. p. (Ebben Blanka szerint „csak ama óhaj fejeződött ki, hogy bárcsak a nőknek is megadtna, hogy egy helyecskét találjanak az egyetem tantermeiben, amint az Németország és Franciaország több városában van.”)

² *Teleki Blanka és köre*. Vál., bevez., jegyz.: SÁFRÁN Györgyi. Bukarest, 1979. (A továbbiakban: SÁFRÁN: *i. m.*)

³ *Pesti Hírlap* 5(1845) 587. szám, dec. 9. 377.

⁴ *Honderű* 1846. jún. 16. I. félév 24. sz. 461–462.

⁵ *Nevelési Emléklapok* 1847. 3–4. sz. 171–173.

⁶ *Életképek – Népszava* 1848. I. félév 20. sz. máj. 7. 593–594.